

**ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ДОБРОЧЕСНОСТІ
В СУСПІЛЬСТВІ ТА БІЗНЕС-ДІЯЛЬНОСТІ
(КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ОСМИСЛЕННЯ НОВИХ СВІТОВИХ
ТЕНДЕНЦІЙ НА ОСНОВІ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ПАРАДИГМИ)**

**Компанієць В. В., академік Академії економічних наук України,
д.е.н., професор (ХГУ НУА)**

У статті відзначено, що на сьогоднішній день шахрайство та корупція в управлінні і бізнесі зростають у всьому світі, набуваючи ознак найсерйознішої глобальної загрози сучасності. Аналіз світового досвіду показав, що в західній теорії та практиці розробляються нові заходи, інструменти, методи щодо їх подолання, у т. ч. шляхом створення культури доброчесності в суспільстві та бізнесі. Однак, у вітчизняній науковій спільноті питання формування культури доброчесності в суспільстві та бізнесі поки не набули належного поширення. Доведено, що звичайне копіювання світового досвіду створення та розвитку культури доброчесності не сприятиме подоланню шахрайства та корупції і підвищенню етичності населення та бізнесу. Відзначено, що нові інструменти та методи створення культури доброчесності мають бути критично осмислені, адже в них існує тонка грань щодо збереження самодетермінації та запобігання керованості особистості, алгоритмізації поведінки. Проаналізовано історичний досвід формування української культури та доброчесності і встановлено, що поряд з високими ідеалами моральності, зразками поведінки (ведення державних справ, підприємництва), які відповідали культууроутворюючій релігії, у минулому були присутні і грубі порушення ідеалів, дії проти совісті (у т. ч. розвиток корупції). Виявлено, що наша культура була сильною не інституційним устроєм, системою права, а вихованням совісті, творчості, відповідною освітою. Це була культура морального лідерства, коли одна особистість, що мала високі духовно-моральні, творчі якості та можливості, могла змінити майже неможливе і знайти унікальні, творчі рішення в складних умовах. Виділено причини втрати культури доброчесності в сучасному українському суспільстві. Доведено, що незважаючи на критичні умови та складні обставини, в яких опинилися наш народ та країна, саме в таких важких випробуваннях важливо відбудовувати культуру доброчесності особистості, суспільства, бізнесу, поєднуючи наші культурні ідеали і традиції та кращий, критично осмислений і адаптований до нашої реальності зарубіжний досвід.

Ключові слова: культура доброчесності, корупція, шахрайство, соціокультурна парадигма, історичний вимір, релігія, совість.

**FORMING A CULTURE OF INTEGRITY
IN SOCIETY AND BUSINESS ACTIVITIES
(CONCEPTUAL UNDERSTANDING OF NEW CIVIL TRENDS ON THE
BASE OF SOCIO-CULTURAL PARADIGM)**

*Kompaniets V. V., Doctor of Economics, Professor (Kharkiv University of
Humanities «People's Ukrainian Academy»)*

The article notes that today fraud and corruption in management and business are growing all over the world, taking on the signs of the most serious global threat of our time. The analysis of world experience showed that in Western theory and practice, new measures, tools, and methods are being developed to overcome them, including by creating a culture of integrity in society and business. However, in the domestic scientific community, the issue of the formation of a culture of integrity in society and business has not yet gained proper distribution. It has been proven that the usual copying of the world experience of creating and developing a culture of integrity will not contribute to overcoming fraud and corruption and increasing the ethics of the population and business. It was noted that new tools and methods of creating a culture of integrity should be critically understood, because there is a fine line in them regarding the preservation of self-determination and the prevention of personality control, algorithmization of behavior. The historical experience of the formation of Ukrainian culture and integrity was analyzed and it was established that along with high ideals of morality, models of behavior (conduct of public affairs, entrepreneurship) that corresponded to culture-forming religion, in the past there were also gross violations of ideals, actions against conscience (including the development of corruption). It was revealed that our culture was strong not in the institutional structure, the legal system, but in the education of conscience, creativity, and appropriate education. It was a culture of moral leadership, when one individual, who had high spiritual and moral, creative qualities and capabilities, could change the almost impossible and find unique, creative solutions in difficult conditions. The reasons for the loss of the culture of integrity in modern Ukrainian society are highlighted. It has been proven that despite the critical conditions and difficult circumstances in which our people and the country found themselves, it is in such difficult trials that it is important to rebuild the culture of integrity of the individual, society, and business, combining our cultural ideals and traditions and a better, critically understood and adapted to our reality foreign experience.

Key words: culture of integrity, corruption, fraud, sociocultural paradigm, historical dimension, religion, conscience.

Постановка проблеми. Актуальність. Однією з найсерйозніших глобальних загроз сучасності є зростаюче шахрайство, у т. ч. корупція. Корупція проявляється як на рівні державних установ та державних посадовців, так і на рівні підприємств різних сфер діяльності, форм власності, розмірів. Вона гальмує розвиток економіки та суспільства, шкодить навколишньому середовищу, деформує особистість.

Боротьба з цим складним явищем,

як це вже зрозуміли провідні західні фахівці та практики, потребує не тільки відповідних правових та організаційних заходів, а й створення в суспільстві та бізнес-середовищі культури доброчесності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виділення невирішених частин загальної проблеми. Необхідно зазначити, що питанням подолання корупції у державі, суспільстві, бізнес-середовищі присвячено широке коло

досліджень. Що стосується саме *створення культури доброчесності* – як головній основі для протидії цьому явищу, то така проблематика стала активно обговорюватись вітчизняними фахівцями –практиками не так давно. І в основному вона *стосується не наукового, а офіційного, у більшій мірі нормативного руху, зміст та сучасний стан якого відображує інформація, представлена на веб сайті НАЗК – Національного агентства з питань запобігання корупції* (розділ «Доброчесність та запобігання корупції» – <https://nazk.gov.ua/uk/zapobigannya-ta-vyuvlennya-koruptsiyi/> та портал доброчесності – <https://antycorportal.nazk.gov.ua/>) [1,2].

Формуванню цього руху сприяли: вимоги європейських інститутів щодо зниження рівня корупції в Україні, як однієї із головних вимог вступу країни до Європейського Союзу; зміни у політиці країн Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) щодо подолання корупції в суспільстві; формування в провідній західній теорії та практиці нових підходів щодо управління бізнес-організаціями й формування культури доброчесності.

Так з 2015-17 рр. у політиці країн ОЕСР почалися *активні зміни щодо перезавантаження напрямів подолання корупції шляхом виховання в суспільстві культури доброчесності.* У «Рекомендаціях Ради громадської доброчесності ОЕСР» (2017) зазначено, що, наразі фокус дій «зміщується зі спеціальних політик забезпечення доброчесності на комплексний підхід (контекстно залежний, поведінковий, заснований на оцінці ризиків), з акцентом на вихованні культури доброчесності в усьому суспільстві» [3].

Цей підхід ґрунтується на 3 стовпах: *система* – наявність системи, яка зменшує можливості корупційної поведінки; *культура* – зміна культури спрямована на те, щоб корупція стала соціально неприйнятною (тобто

формування культури неприйняття корупції); *відповідальність* – притягнення людей до відповідальності за свої дії [3].

Щодо *бізнес-спільноти*, питання доброчесності в світовому просторі обговорювалося та досліджувалося лише опосередковано, в межах проблематики етичного ведення бізнесу, яка розвивалася з 70 рр. ХХ ст. Безпосередньо питання формування культури доброчесності в бізнесі стали активно обговорюватись нещодавно – приблизно з середини другого десятиліття ХХІ ст.

Наразі, як ми зазначали, в провідній теорії та практиці управління бізнес-організаціями, поступово формується комплексний підхід, спрямований на створення культури доброчесності, який застосовує як нормативну етику та комплаєнс, так і поведінковий підхід, ціннісне управління, яке *передбачає* зміну поведінки внаслідок ціннісних програм, та формування морального лідерства [4].

В Україні питання формування культури доброчесності в суспільстві та бізнесі активізувалось з початком воєнних дій. Як зазначено в «Аналітичному дослідженні стану правового регулювання антикорупційного комплаєнсу в бізнесі», представленого на сайті НАЗК, «*просування культури етичного ведення бізнесу та нульова толерантність до корупції в приватному секторі* набувають особливого значення в контексті залучення іноземних інвестицій та їх прозорого розподілу у процесах повоєнного відновлення ... Наразі український бізнес стає все більше зацікавлений у розбудові доброчесності (ефективної системи запобігання, виявлення та протидії корупції) в усіх бізнес-процесах відповідно до міжнародних стандартів, а держава безумовно підтримує такий вектор руху у формуванні політики в приватній сфері» [5].

Рух щодо створення культури доброчесності в українському бізнесі підтримується часткою самого бізнесу.

Про що свідчить зокрема функціонування відповідних бізнес-спільнот, наприклад, Всеукраїнської Мережі Добročесності і Комплаєнсу (UNIC), яка була створена у 2017 році за підтримки Ради бізнес-омбудсмена, ОЕСР та ЄБРР. Метою створення спільноти UNIC є популяризація добročесного ведення бізнесу задля вдосконалення бізнес-середовища України [6]. Наразі до мережі UNIC (<https://unic.org.ua/>) входять 45 бізнес-структур.

Взагалі, опрацьовані у НАЗК документи та дослідницькі матеріали стосуються вивчення західного досвіду формування культури добročесності в суспільстві та бізнесі і деякої аналітики вітчизняної нормативної бази у цій сфері. На нашу думку, *це є досить обмеженим підходом, який не враховує соціокультурні особливості та нові поведінкові дослідження.*

Що ж до вітчизняних наукових досліджень, присвячених безпосередньо формуванню культури добročесності в суспільстві та бізнесі, то вони ще чекають на свій розвиток.

Тому в нашій публікації ми розглянемо широке коло питань, які стосуються: змісту культури добročесності, особливостей її прояву та факторів формування; концептуального аналізу на основі соціокультурної парадигми головних світових тенденцій та ініціатив щодо створення культури добročесності в суспільстві і бізнесі та визначення на цій основі можливостей і небезпек їх застосування у вітчизняній практиці; вивчення рис української господарської культури, потреб та рушійних сил поведінки людини в соціокультурному вимірі, визначення причин, що гальмують формування в нашому суспільстві культури добročесності з позиції соціокультурної парадигми. Це й буде завданнями нашої публікації.

Виклад основного матеріалу. Поняття «культура добročесності» складається з двох слів, які мають досить

багато визначень. Візьмемо за основу ті, які, на нашу думку, є найбільш змістовними.

Поняття добročесності має філософське та теологічне коріння і пов'язано із станом свідомості та поведінкою людини. Численні розуміння поняття добročесності окреслено в різноманітних джерелах.

У сучасних міжнародних довідникових виданнях добročесність (integrity) розглядається як дотримання певних етичних та моральних принципів: добročесність – здатність бути чесним і мати стійкі моральні принципи [7]; добročесність – це дотримання набору моральних або етичних принципів [8]; добročесність – поведінка та дії, що відповідають набору моральних чи етичних принципів і стандартів, схвалених на рівні індивідів та інституцій [9].

У сучасному українському словнику з етики поняття «добročесність» ототожнюється з поняттям «чеснота», де останнє розглядається як «позитивна моральна якість, зумовлена свідомістю та волею людини, яка є узагальненою стійкою характеристикою людини, її способу життя, вчинків; якість, що характеризує готовність і здатність особистості свідомо й неухильно орієнтуватись у своїй діяльності та поведінці на принципи добра і справедливості»[10].

Олександр Новіков, екс-голова НАЗК, у підсумковому інтерв'ю Укрінформу (січень 2024) зазначив, що добročесність – це протилежність корупції. Просте, але глибоке визначення добročесності: це чинити правильно навіть тоді, коли ніхто не бачить [11].

У професійній поведінці добročесність передбачає наявність і дотримання розроблених правил, які регулюють впровадження професійних стандартів в установах, органах влади та організаціях.

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) детально пояснює поняття суспільної або

громадської, публічної доброчесності (public integrity): «суспільна доброчесність означає послідовне узгодження та дотримання спільних етичних цінностей, принципів і норм для підтримки та визначення пріоритету суспільних інтересів над приватними інтересами в державному секторі». І зазначає, що «Доброчесність – це не лише моральне питання, це також про підвищення продуктивності економіки, ефективності державного сектору, інклюзивності суспільства й економіки. Ідеться про відновлення довіри не тільки до уряду, а й до державних установ, регуляторів, банків та корпорацій» [12].

На рівні Ради Європи доброчесність у Кодексі етики визначається як: цілісність, нерозділеність, чистота манер, чесність; особиста доброчесність – це мати безумовний і стійкий обов'язок щодо моральних цінностей та зобов'язань; у психологічному й етичному розумінні доброчесність означає цілісність і міцну узгодженість якостей особистості та передбачає сумісність компетенцій, цінностей, інтересів, звичок і мотивації індивіда; у професійній поведінці доброчесність передбачає наявність і дотримання розроблених правил, які регулюють упровадження професійних стандартів в установах, органах влади й організаціях; доброчесність також містить роботу над повноцінним розвитком особистості, здатність контролювати власні емоції та імпульси, щоб не дозволити їм подолати розум; доброчесність – це також здатність зберігати особисту гідність і не порушувати гідності інших [цит. за 13].

Щодо культури, то зміст цього складного явища в контексті заданої теми, на нашу думку, найбільш чітко визначає його соціологічне трактування.

Культура – це система духовних кодів, інформаційна програма, яка змушує людей сприймати те, що відбувається певним чином, діяти саме так, а не інакше, оцінювати події та дійсність

упереджено [цит. за 14].

Згідно із *теорією локальних цивілізацій*, а саме *соціокультурною парадигмою*, в межах якої працює автор, культура певного суспільства формується під впливом кількох визначальних факторів, *серед яких утворюючим є домінуюча релігія чи вірування*. Для *нашого суспільства культуротворюючою релігією було християнство*. Тому в ньому *історично сформувалось відповідне уявлення щодо правильності поведінки людини – її виміром було виконання заповідей та життя, дії людини відповідно до совісті*.

Отже, маючи на увазі головнішу складову нашого культурного коду, визначимо, що *«культура доброчесності – це мислити і діяти відповідно до совісті»*. Зазначимо, що *наведене визначення стосується особистості, і це – головне, адже історично в нашій культурі існувала установка, що будь які зміни в оточуючому середовищі, в суспільстві, починаються із особистісних змін*.

Культура доброчесності позитивно пов'язана із такими поняттями як моральна та соціальна відповідальність особистості, управління, бізнесу. Адже вона, з одного боку, є їх фундаментом, а з іншого – проявом. Результатом її низького рівня або відсутності взагалі, є такі явища як шахрайство, економічна злочинність, корупція.

Культура доброчесності, як і культура взагалі, має певну часову динаміку та наслідування в сенсі передавання відповідних цінностей, норм, ідеалів, зразків поведінки й життя з минулого в сучасне та може змінюватись. *Вона, з одного боку, базується на соціокультурних особливостях, а з іншого – пов'язана із сучасним станом моралі, освіти, права та управління, економіки та бізнесу в певній соціально-економічній системі (СЕС), а також на глобальному рівні.*

Рівень культури доброчесності в

певній СЕС можливо в якійсь мірі дослідити на основі відповідних соціологічних досліджень, які віддзеркалюють цінності, норми, ідеали суспільства, також з використанням даних моральної статистики та на основі спеціальних досліджень шахрайства, корупції, економічних злочинів.

На жаль, ці дослідження свідчать, як про *деградацію моральності в сучасному суспільстві, в т. ч. в Україні, так, відповідно, і про зростання шахрайства та корупції.*

Згідно з останніми даними, опублікованими Асоціацією сертифікованих експертів з питань шахрайства (ACFE), тільки через професійне шахрайство в усьому світі щорічно втрачається понад 4,7 трильйона доларів США [15,16]. Доповідь було складено на основі 2110 реальних випадків шахрайства за 2020-2021 рр., розслідуваних у 133 країнах. За оцінками звіту середня організація щороку втрачає 5% свого річного доходу через професійне шахрайство, середній збиток на випадок складає 1,78 мільйона доларів, а загальні збитки компаній по всьому світу становлять понад 3,6 мільярда доларів.

У звіті ACFE відзначається, що найпоширенішою шахрайською схемою є корупція, яка спостерігається у 32% компаній із менш ніж 100 співробітниками та в 43% випадків серед організацій, які мають понад 100 співробітників. Найбільш вразливим є шахрайство, скоєне власниками та керівниками: середній збиток від шахрайства власника та керівника становить 850 тис. доларів США. При цьому 65% випадків шахрайства власника/керівника пов'язані з корупцією [16].

Статистика корупції взагалі є складною темою, адже факт корупції безперечно можливо встановити лише в процесі відповідних слідчих дій. Тому для того, щоб оцінити масштаби явища часто

використовують *опитування підприємців чи керівників або експертні оцінки*, з яких можуть формуватися відповідні індекси, наприклад Corruption Perceptions Index – CPI.

На жаль, в Україні корупція є поширеним явищем і її розмір, як це видно, наприклад, із опитування підприємств, яке проводиться Світовим банком (WBES), є набагато більшим, ніж в світі або в регіоні. В таблиці 1 ми навели результати останнього опитування українських власників компаній і топ-менеджерів 1337 фірм, яке було проведене у 2019 році та останнього опитування понад 219 тис. фірм, яке було проведене в 159 країнах світу.

Світові організації, науковці та практики *ведуть дослідження та боротьбу із шахрайством та корупцією в державному та приватному секторах*, сприяють підвищенню рівня етичності діяльності державних службовців і корпорацій. *Узагальнюючи деякі змістовні дослідження західних науковців, міжнародних, всесвітньо відомих лідерів консалтингу, міжнародних організацій можна виділити певні тенденції.*

Сучасними напрямками та інструментами зниження корупції та підвищення рівня етичності, поряд із законотворчістю, є освітні ініціативи та використання досягнень поведінкових наук з метою формування культури неприйняття корупції та створення в суспільстві культури доброчесності.

Освітні (в широкому плані) ініціативи щодо формування культури доброчесності в світі останні роки набули не тільки актуальності, але й певних рішень у вигляді створення ресурсу, яким можуть користуватись як фахівці в даній галузі, так і викладачі, що формують світогляд та професійні знання майбутнього покоління, всі зацікавлені особи.

Таблиця 1

Результати опитування підприємств Світового банку (WBES) щодо корупції (складено на основі [17])

Індикатор	Україна	Європа та Центральна Азія	Усі економіки
Поширеність хабарництва (відсоток фірм, які мали принаймні один запит на хабар)	37.4	6.7	13.4
Глибина хабарництва (% публічних транзакцій, де вимагався подарунок або неофіційний платіж)	33.5	5.3	10.6
Відсоток фірм, які за очікуваннями, даруватимуть подарунки під час зустрічі з податківцями	36.3	5.6	10.3
Відсоток фірм, які за очікуваннями, даруватимуть подарунки для забезпечення державного контракту	32.2	6.4	17.8
Очікувана вартість подарунка для забезпечення державного контракту (% від вартості контракту)	0,6	0,1	0,9
Відсоток фірм, які, як очікується, піднесуть подарунки, щоб отримати ліцензію на діяльність	40.7	4.6	10.1
Відсоток фірм, які, як очікується, піднесуть подарунки, щоб отримати імпорتنу ліцензію	26.4	3.3	10.1
Відсоток фірм, які, як очікується, піднесуть подарунки, щоб отримати дозвіл на будівництво	55.8	8.1	18
Відсоток фірм, які, як очікується, піднесуть подарунки, щоб отримати електричне підключення	46.0	6.7	14.1
Відсоток фірм, які, як очікується, піднесуть подарунки, щоб отримати підключення до води	50.2	4.4	12.1
Відсоток фірм, які, як очікується, даруватимуть подарунки державним службовцям, «щоб зробити справу»	24.3	7.4	16.0
Відсоток фірм, які вважають корупцію основною перешкодою для бізнесу	56.0	15.9	27.2
Відсоток фірм, які вважають судову систему основною перешкодою для бізнесу	32.3	10.8	12.7

Управління ООН з наркотиків та злочинності (УНП ООН) в 2021 році запустило ініціативу «Глобальний ресурс з питань антикорупційного просвітництва та підвищення антикорупційної активності молоді» (ГРЕЙС) для подальшого просування ролі освіти та розширення прав і можливостей молоді у попередженні та протидії корупції. Ініціатива ГРЕЙС надає міжнародній спільноті знання та досвід роботи з педагогами, науковцями, молоддю та антикорупційними органами для формування культури неприйняття корупції.

УНП ООН було розроблено два великих освітніх проєкта, до яких можуть долучитись міжнародна спільнота, в т. ч. освітяни та науковці, це – «Університетська модульна серія з питань боротьби з корупцією» та «Університетська модульна серія із чесності та етики» [18, 19]. Мабуть вперше в сучасній історії для розбудови антикорупційних заходів було розроблено такі великі міжнародні заходи щодо підвищення доброчесності та етики в суспільстві.

В 2018 році Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) у розділі оглядів державного управління опублікувала звіт «Behavioral Insights for Public Integrity: Harnessing the Human Factor to Counter Corruption» Цей звіт став першим комплексним оглядом різних напрямів поведінкових наук, щоб узагальнити практичний досвід для формування політики доброчесності. В звіті описано, як аналіз поведінки може допомогти зробити політику доброчесності та боротьби з корупцією ефективнішою та дієвішою. Цей посібник скеровує політиків у створенні систем доброчесності, у яких враховується моральна відповідальність. Він містить конкретні рекомендації щодо того, як включити аналіз поведінки в сучасну політику доброчесності [20].

Остання комплексна розробка ОЕСР – це «Посібник ОЕСР з публічної

доброчесності» (2024), який містить рекомендації для урядів, бізнесу та громадянського суспільства щодо практичного впровадження рекомендацій ОЕСР з публічної доброчесності [21].

На рівні корпоративного бізнесу з метою запобігання економічній злочинності створені такі інструменти та стратегії як: впровадження системи комплаєнсу; формування етичної культури організації або культури доброчесності фірми; формування морального лідерства. Інструментами підвищення етичного рівня організації є докладні кодекси поведінки та навчання менеджерів й співробітників рішенню моральних дилем.

Новими напрямками є розробка та впровадження в організаціях цифрової етики бізнесу та використання досягнень поведінкових наук, в т. ч. поведінкової етики бізнесу, інструменту «надж», поведінкових моделей зміни культури організації (наприклад, поведінкової моделі Центру Катценбаху) [4, 22].

Але, незважаючи на досить цікавий західний досвід та нові ініціативи щодо подолання шахрайства і створення в суспільстві та бізнесі культури доброчесності, виникають питання щодо можливостей, ступеню і ефективності використання цього досвіду та ініціатив в Україні.

Все це повинно бути осмислено з урахуванням нашого культурного коду, в т. ч. розуміння змісту моральних цінностей особистості, сенсів життя та праці, виходячи із знання реальної практики корупції, морального стану суспільства, державних службовців, бізнес-спільноти.

На нашу думку головними небезпеками нових західних підходів з царини поведінкових наук є тонка грань щодо етичності застосування деяких інструментів та методів: надж (поведінкових втручань), цифрових інструментів (Інтернету поведінки), штучного інтелекту. Проблема полягає в тому, щоб людина в організації, державній установі, суспільстві зберегла

самодетермінацію та уникнула керованості.

Також, необхідно розуміти, що етика та моральність, хоча і є пов'язаними поняттями, не є тотожними і етичних систем може бути багато.

Як ми пояснювали у відповідній праці [23], ґрунтуючись на аналізі джерел філософського та теологічного напрямів, моральність віддзеркалює духовний ідеал особистості, яким для нашої культури є заповіді Божі, та відповідний їм внутрішній духовний закон – совість. Поняття етики є світським. На конкретне наповнення етики у певному суспільстві впливає не тільки зміст відповідного духовного ідеалу цього суспільства, але й фактор людського вибору щодо його виконання або слідування зручним але спотвореним ідеалам. І тому норми етики, цінності та ідеали західного суспільства можуть бути не тотожними і навіть протилежними для інших. Саме це принципове зауваження необхідно брати за основу при аналізі змісту навчальних модулів ООН, спрямованих на формування культури доброчесності.

Повернемось до нових інструментів та методів. До небезпек використання даних споживачів чи співробітників компанії, ризиків використання Інтернету поведінки (IoB) та алгоритмізації поведінки, ми вже звертались у відповідних публікаціях, присвячених проблематиці цифрової етики бізнесу та поведінці людини в умовах посткапіталізму [24, 25].

В цій публікації звернемо увагу на так звані поведінкові втручання. Так, у звіті ОЕСР «Behavioral Insights for Public Integrity: Harnessing the Human Factor to Counter Corruption», вказано, що існує два підходи до застосування аналізу поведінки до формування політики доброчесності [20]:

1. Переосмислення існуючої політики доброчесності та розробки систем доброчесності у світлі поведінкових доказів.

2. Розробка конкретного втручання для усунення поведінкової пастки, покращення існуючої політики або активації певної поведінки.

Розробка поведінкових втручань базується на знанні людських поведінкових упереджень, когнітивних обмежень і соціальних уподобань. Часто втручання приймає форму «підштовхування», ледь помітної зміни в тому, як подається рішення, що допомагає людям зробити кращий вибір на власну користь [26]. Саме це твердження є основою концепції архітектури вибору та теорії підштовхування, розроблених Річардом Тайлером і Кас Санстейном [26], і саме воно має тонку грань щодо етичних дій.

Сучасні досягнення в галузі поведінкових наук дозволили довести, що рішення, які приймають люди базуються не на об'єктивній картині світу, а на суб'єктивній психологічній реальності. Існує досить багато розбіжностей між фактичною картиною світу та тим, як ми її сприймаємо. Вибір (рішення, поведінка) людини залежить від безлічі зовнішніх і внутрішніх факторів.

Людам притаманно діяти ірраціонально, керуючись когнітивними упередженнями, стереотипами мислення та поведінки, емоціями та емоційними станами, впливом колективної дії. Отже, вибір може бути помилковим і приносити негативні наслідки не тільки для людини, але й для певної спільноти, компанії або суспільства, держави. Тому людині необхідно допомогти, створюючи певні умови, що допоможуть зробити правильний вибір, змінити поведінку.

Поведінкові науки мають в своєму арсеналі декілька заходів, спрямованих на заохочення певного вибору та протидії упередженням. Загальні інструменти для зміни архітектури вибору включають [20, 26, 27]:

1. Налаштування за замовчуванням. Люди обирають шлях найменшого опору і демонструють певну інертність щодо активного вибору. Тому

одним із найпотужніших спонукань певного вибору є зміна параметрів за замовчуванням (наприклад, стандартне включення страхування подорожей під час купівлі авіаквитків).

2. *Нагадування.* В сучасному світі відбувається боротьба за увагу людей (споживачів, працівників). При цьому, як вже відомо з нейронаук, ресурс уваги є обмеженим. До того ж, сучасна «цифрова людина» має розфокусовану увагу. Тому *представлення певної інформації в потрібний момент може спровокувати людей діяти відповідно до неї.*

3. *Обрамлення або використання контексту.* Одна і та сама частина інформації часто сприймається дуже по-різному залежно від того, як вона представлена. Тому, щоб зробити інформацію більш дієвою, для спрямування вибору людини в певному напрямі, можуть бути використані фреймінг-підказки або відповідне контекстове формулювання питань, проблеми.

4. *Спрощення та структурування інформації.* Людям важко зробити вибір в умовах великої кількості вхідних даних, обмежувальних та цільових параметрів. Складність розчаровує та демотивує. Тому створення чогось простішого (наприклад, структуризація вибору – звуження вибору або спрощення інформації) збільшує шанси на прийняття необхідного рішення.

5. *Використання ігрових інструментів.* Люди люблять грати. Тому використання різних змагань, конкурсів тощо може спонукати людей до певної поведінки.

6. *Використання принципу послідовності та формування активних зобов'язань.* Люди іноді не досягають власних намірів. Створення зобов'язань заздалегідь збільшує шанси, що вони виконають їх. *Активні зобов'язання (усні, письмові, у вигляді вислову намірів або складання плану дій у письмовій формі), як це доведено Р. Чалдіні, підштовхують людину до здійснення власних намірів. Крім того принцип послідовності*

передбачає, що людина, яка зробила певні (етичні або неетичні) кроки у певному напрямі, має більше шансів щодо продовження дій у відповідному напрямі.

Критично осмислюючи ці інструменти, необхідно визначити, що архітектура вибору – це спосіб конструювання вибору людини (суб'єкту певних відносин), її рішення, поведінки, який базується на знанні поведінкових механізмів (отриманих в т. ч. експериментально), і може призвести до бажаної для архітектора вибору поведінки.

І все питання полягає в тому, хто виступає в якості архітектора вибору та з якою метою він конструює певні підштовхування. Способи підштовхування це – способи впливу на вибір людини, що засновані на дії ірраціональних механізмів психіки. І головна етична проблема – збереження свободи вибору людини.

Щоб відповісти на питання: чи можемо ми скористатись західним досвідом, нам необхідно багато чого знати та розуміти щодо власної культури в її історичному і сучасному вимірах. В цій публікації ми звернемо увагу лише на історичний вимір, адже оцінка сучасної ситуації потребує досить серйозного дослідження.

Культура України, з часів св. князя Володимира формувалася під впливом християнства. Наші предки мали певні ідеали та зразки і намагались слідувати їм, хоча це вдавалось не завжди. В суспільній свідомості існувало два виміри життя взагалі та господарської діяльності, зокрема: горизонтальний – земний, матеріальний, властивий будь-якому суспільству та вертикальний – духовний вимір.

Про духовний вимір життя та господарювання свідчать в тому числі прислів'я та приказки українців, що були зібрані Володимиром Плав'юком, наведемо деякі з них [28]:

- «Коли Бог з нами, то хто може бути проти нас?», «Без Бога ані до порога», «Бог відкладає, але не забуває»,

«Бог має драбину; угору і в долину»;
«Кому Бог допоможе, той усю трудність перемаже», «Кого Бог хоче укарати, тому розум відбирає»;

- «Бог душі не губить, сама ся судить», «Добре ім'я – найкраще багатство», «Краще жити бідняком, ніж розбагатіти гріхом»;

- «У кому є Бог, у тому є й сором»; «Хто Бога не боїться, той і людей не соромиться»; «Шануй батька та Бога, буде тобі всюди дорога»; «Бережи одяг знову, а честь змолоду»;

- «Боже, поможи, а ти, небоже, не лежи»; «Хто пізно встає, у того швидко хліба не стає», «Як до діла, то й спина заболіла».

Також іншим в нашій культурі, порівняно із західним суспільством, було розуміння *піраміди потреб людини та, відповідно, рушійних сил поведінки людини*. Ієрархія потреб людини, складена за принципом соціокультурної ідентичності, наведена в таблиці 2. Автор розробляв її у відповідних працях на основі глибокого дослідження історичних джерел [29, 30]. Якщо порівняти її з відомою ієрархією А. Маслоу, стане зрозумілим, що усю піраміду західного науковця можна звести до егоцентрично-особистісних та вітально-органічних потреб, навіть самореалізація тяжіє до «єго».

Таблиця 2

Ієрархія потреб людини, складена за принципом соціокультурної ідентичності, сформованої в межах православної цивілізації [30]

Рівень потреб	Категорія потреб	Класифікація потреб
Духовний	Вищі (релігійні, пізнавальні, етичні та естетичні)	Духовно-моральні
Душевний		Соціальні-служіння
		Творчі
Тілесний (самозбереження)	Егоцентрично-особисті	Соціально-психологічного комфорту
		Досягнення (влада, успіх, визнання)
Тілесний (самозбереження)	Вітально-органічні	Безпеки
		Базові

Щодо рушійних сил людської поведінки, то їх, на нашу думку, найбільш правильно, точно вказав відомий сербський богослов, науковець, який захистив дві докторські дисертації (з богослов'я у Берні та з філософії у Женеві), місіонер - святий Микола Сербський (Велімирович).

«Існує п'ять основних імпульсів, які рухають людьми: особистий прибуток та власні задоволення; сімейні та кровні зв'язки; громадські закони; совість та почуття присутності Живого Бога.

П'ятий імпульс – перша лінія оборони; якщо людина не утримає її,

відступає на другу (четвертий імпульс); не утримавши другу, відступає на третю (третій імпульс) тощо, до першого.

Так відбувається деградація людини, деградація та загибель. Загибель, бо й останню лінію оборони може втратити людина. І тоді їй вже не залишається нічого, окрім байдужості до всього, розпачу та – самогубства» [31].

Наші предки розуміли, що людина – створена за образом Бога і має високі духовні якості, потенціал зростання, але її природа спотворена гріхом. Людина має хвороби – пристрасті: прагнення до влади, багатства, гординю та лицемірство тощо. І

вони діють в ній, відображаючись на її поведінці, в т. ч. в економіці. Тому поряд із зразками святості в нашій історії ми бачимо протилежні явища, у т. ч. розвинену бюрократичну корупцію.

Пошкодженість природи людини, в певній мірі, зрозуміли і деякі сучасні представники західної поведінкової науки – поведінкової економіки, поведінкової етики, що знайшло відображення в концепціях обмеженої етичності людини, сліпих плям психіки та автоматичності власних інтересів, когнітивного дисонансу та когнітивних спотворень.

Також наші предки розуміли, що успіху можливо досягнути лише змінюючи себе, а не інших, долаючи гріх, співпрацюючи з Богом, маючи кріпку віру та надію на Його поміч (це також видно із наведених вище приказок, які відкривають душу народу).

Наша культура, соціально-економічна система, що сформувалась на її основі, на відміну від західної, була сильною не інституційним устроєм, системою права, а вихованням совісті, моральності, творчості, відповідною освітою.

Це була культура морального лідерства, коли одна особистість, що мала високі духовно-моральні, творчі якості та можливості, могла змінити майже неможливе.

В ній поєднувались антиномічні установки щодо необхідності наполегливої праці, творчої зміни оточуючого світу та необхідності залишити турботу про завтрашній день, щодо необхідності збереження внутрішньої свободи та необхідності слухняності, щодо досягнення перемоги шляхом поразок, щодо поєднання містицизму та раціоналізму. І цю парадоксальність, яка діяла і створювала унікальні зразки нетривіального, алогічного, парадоксального мислення та поведінки, можливо зрозуміти лише знаючи ортодоксальне християнство.

Найяскравішим прикладом ролі морального лідерства, парадоксальності мислення та поведінки в зміні соціально-економічної ситуації, є історія нашого

відомого співвітчизника – Івана Івановича Фундуклея (1799-1880), який на посаді громадського губернатора Києва досить успішно долав корупцію.

Майбутній губернатор отримав спартанське виховання і почав трудитися з 12 років, самостійно долаючи усі негаразди праці в тодішньому бюрократичному апараті, й пізнаючи на власному досвіді ціну хліба та усю згубність корупції. Батько мільйонер хотів виховати в сині працьовитість, старанність та чесність. А це означало, що син повинен всього досягти самостійно.

Губернатором І. І. Фундуклей став у 40 років, маючи досвід життя, знання культури народу і системи управління та величезне багатство, яке дісталось в спадок від отця. Його особистісні риси, за спогадами свідків, поєднували чесність, принциповість, рішучість та доброту, милосердя, смиренність, жертвовність. Він допомагав людям, був меценатом та займався благоустроєм Києва. Син мільйонера був служителем Вітчизни і грозою корупціонерів.

Талановитий керівник, який поєднував моральність та професіоналізм, гнучкість та творчий підхід до управління зміг знайти особливий підхід до рішення проблеми корупції.

Як І. І. Фундуклей зруйнував піраміду корупції?

Бюрократична управлінська система, яку досконало знав губернатор, була збудована за ієрархічним принципом і залежала від тих, хто її очолював. Фінансові потоки йшли знизу наверх піраміди, отже необхідно було зламати верхівку.

Новий губернатор не брав хабарі, а щоб виключити підкуп керівника своєї канцелярії, таємно доплачував йому до офіційної зарплати ще й платню з власної кишені. Причому «конвертна» сума – 12 тис. руб. на рік – перевищувала офіційну зарплату вдвідесятеро [32]!

Наступним кроком було знищення корупції в поліції. «Якщо багаті поміщики не платитимуть поліції, то вона

отримуватиме кошти від злодіїв!» – вважав губернатор [32]. Так з'явилася чорна каса для незаконних зарплат правоохоронцям, в яку свій внесок робив і сам Фундуклей.

За рахунок позабюджетних коштів губернатор вирішував також питання благоустрою міста. Він представив членів купецьких гільдій, що представлятимуть благодійників, до державних нагород. Але щоб отримати орден, треба було зробити пожертвування відповідних розмірів, що означало: малі суми не пропонувати [32]. При цьому сам Фундуклей вкладав величезні гроші у розвиток Києва.

Гнучкість Фундуклея проявилась і в його стосунках із генерал – губернатором Києва Д. Г. Бібіковим. Він покійно оплачував усі представницькі витрати та розважальні заходи, так що боротьбі з корупцією, задоволений Бібіков, сам корупціонер, не перешкодив. Як то кажуть: «Не підмажеш – не поїдеш».

Щодо сучасності. Формування культури доброчесності в нашому суспільстві та бізнесі в нових умовах, на нашу думку, буде мати складну історію. Це має кілька причин.

По-перше, в нас майже втрачений потенціал виховання національного морального лідерства, яке володіє високими професійними якостями, знаннями зарубіжної практики, а також власної історії, культури, практики ведення справ, яке прагне служити своєму народу.

По-друге, як про це свідчили щорічні комплексні дослідження інституту соціології НАН України, які публікуються у збірнику наукових праць «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін», а також деякі змістовні наукові праці співробітників Інституту [34-36], ціннісний, моральний стан нашого суспільства протягом останніх десяти років був досить складним. Його найбільш негативними рисами були аномійна деморалізованість, безвідповідальність, амбівалентність, дефіцит довіри у різних формах соціальних відносин. Спостерігалась складна динаміка змін ціннісних орієнтацій та нестійкість

цінностей та цивілізаційного вибору, певна розірваність ціннісних настанов, прагнень населення різних регіонів України, дефіцит довіри до основних соціальних інститутів суспільства, до влади. Українське суспільство увійшло у стан сингулярності [34-36].

По-третє, на жаль, маємо перервану традицію виховання високих моральних якостей особистості, перед усім совісності, служіння ближнім, відповідальності, милосердя, виховання не тільки в освітніх закладах, але найголовніше – прикладами поведінки лідерів та оточення. *А без такого виховання неможливо сформувати культуру доброчесності майбутнього підприємця чи державного діяча.*

По-четверте, на нашу думку, і в науковій спільноті, і в суспільстві в цілому, ще з часів шоків ринкових перетворень (на що звертав увагу ще в середині 90-х академік І. І. Лукінов) сформувалось певне некритичне ставлення до чужої традиції та можливостей сліпого копіювання чужого досвіду.

Наразі, наш народ, країна опинились в дуже складних умовах. Але корупція, яка є проявом недоброчесності, нікуди, на жаль, не зникла. Вона навіть розвивається, зокрема, в фінансовій та цифрових сферах (нові шахрайські схеми), а також проявляється у сфері фінансового, матеріально-технічного забезпечення ведення бойових дій або у благодійності.

Поряд з цим певною мірою розвивається і громадянська свідомість та соціально відповідальна поведінка підприємців та простих людей, адже в часи випробувань люди гартуються та проявляють свої істинні якості.

Саме в таких важких випробуваннях, як ми знаємо з нашої історії, поступово відбувається очищення від бруду, від зайвого, зростає особистість, формується доброчесність, мудрість, сила. Тому в нас є надія на те, що відродження культури доброчесності почнеться з окремих людей (підприємців, освітян, науковців тощо) і поступово проникне в

наше суспільство та бізнес.

Висновки. Отже, шахрайство, корупція в управлінні та бізнесі зростають у всьому світі. Аналіз світового досвіду показав, що в західній теорії та практиці розробляються нові заходи, інструменти, методи щодо їх подолання, у т. ч. шляхом створення культури доброчесності в суспільстві та бізнесі.

Використати світовий досвід напряду Україна не може адже має свій культурний код, практику, систему.

Нові інструменти та методи створення культури доброчесності мають бути критично осмислені, адже в них існує тонка грань щодо збереження самодетермінації та запобігання керованості особистості, алгоритмізації поведінки.

В нашому минулому були присутні як високі ідеали моральності, зразки поведінки (ведення державних справ, підприємництва), які відповідали культурутворюючій релігії, так і грубі порушення ідеалів, дії проти совісті (у т. ч. розвиток корупції).

Наша культура була сильною не інституційним устроєм, системою права, а вихованням совісті, творчості, відповідною освітою. Це була культура морального лідерства, коли одна особистість, що мала високі духовно-моральні, творчі якості та можливості могла змінити майже неможливе. В ній поєднувались антиномічні установки, парадоксальність, яка діяла і створювала унікальні зразки нетривіального, алогічного, парадоксального мислення, що дозволяли знайти унікальні, творчі рішення в складних умовах.

Формування культури доброчесності в сучасному українському суспільстві та бізнесі буде мати складний шлях, що має кілька причин: втрачений потенціал виховання національного морального лідерства; складний моральний стан сучасного українського суспільства; перервану традицію виховання високих моральних якостей особистості; певне некритичне ставлення до чужої традиції та

можливостей сліпого копіювання чужого досвіду.

Але, хоча наш народ, країна опинились в критичних умовах, саме в таких важких випробуваннях важливо відбудувати культуру доброчесності особистості, суспільства, бізнесу, поєднуючи наші культурні ідеали і традиції та кращий, критично осмислений і адаптований до нашої реальності зарубіжний досвід.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сайт Національного агентства з питань запобігання корупції розділ «Доброчесність та запобігання корупції» URL: <https://nazk.gov.ua/uk/zapobigannya-ta-vyuvlennya-koruptsiyi/>
2. Сайт Національного агентства з питань запобігання корупції. портал – доброчесності. URL: <https://antycorportal.nazk.gov.ua/>
3. Публічна доброчесність. Рекомендація Ради ОЕСР щодо публічної доброчесності(2017). URL: https://www.oecd.org/gov/ethics/recommendation-public-integrity/Recommendation_ua_PRINT.PDF
4. Компанієць В. В., Макаєєв О. В. Поведінкова етика бізнесу у запобіганні економічній злочинності та забезпеченні конкурентоспроможності бізнес-організацій. *Міжнародні економічні відносини. Сталий розвиток України в умовах глобалізації та Європейської економічної інтеграції: проблеми, перспективи, ефективність. ФЕНІКС-2023 : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 19 грудня 2023 р.* URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/c0112ef7-32e2-4d37-988b-7c220990a954/content>
5. «Аналітичне дослідження стану правового регулювання антикорупційного комплаєнсу в бізнесі. Звіт» Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: <https://wiki.nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2023/10/Analitichne-doslidzhennya-stanu-pravovogo->

regulyuvannya-antykoruptsiynogo-komplajensu-v-biznesi.pdf

6. Сайт Всеукраїнської Мережі Добročесності і Комплаєнсу (UNIC) URL: <https://unic.org.ua/>

7. Integrity. Oxford learner's dictionaries. URL: <https://bit.ly/33xUDmb>.

8. Integrity. Глосарій У4. URL: <https://www.u4.no/terms#integrity>.

9. Integrity. Transparency International. URL: <https://bit.ly/3DYIRiv>.

10. Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики : словник. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.

11. Олександр Новіков, голова Національного агентства з питань запобігання корупції Питання добročесності для України – питання виживання. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3813501-oleksandr-novikov-golova-nacionalnogo-agentstva-z-pitan-zapobiganna-korupcii.html>

12. OECD Recommendation on Public Integrity. URL: <https://www.oecd.org/gov/ethics/recommendation-public-integrity/>

13. Model Code of Ethics for Legal Associates and Advisors in Courts and Prosecutor's Offices in Bosnia and Herzegovina. URL: <https://bit.ly/3pXKwPd>.

14. Компанієць В.В., Павлович Ю.Л. Основи духовної культури: Конспект лекцій. Харків: УкрДАЗТ, 2012. 100 с. URL: <http://lib.kart.edu.ua/bitstream/123456789/5793/1/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%20%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D0%B9.pdf>

15. Organizations Worldwide Lose Trillions of Dollars to Occupational Fraud. URL: <https://www.acfe.com/about-the-acfe/newsroom-for-media/press-releases/press-release-detail?s=2022-RTTN-launch>

16. Occupational Fraud 2022: A Report to the nations. URL: <https://acfepublic.s3.us-west-2.amazonaws.com/2022+Report+to+the+Nations.pdf>

17. World Bank Enterprise Surveys

(WBES) data for the Ukraine. URL: <https://www.enterprisesurveys.org/en/data/exploreconomies/2019/ukraine#corruption>

18. United Nations. Global resource for anti-corruption education and youth empowerment. University modular series on anti-corruption. URL: <https://grace.unodc.org/>

19. United Nations. Global resource for anti-corruption education and youth empowerment. University modular series on Integrity and Ethics. URL: <https://grace.unodc.org/grace/en/index.html>

20. OECD, Behavioral Insights for Public Integrity: Harnessing the Human Factor to Counter Corruption, OECD Public Governance Reviews, OECD Publishing, Paris, 2018.

URL: <https://doi.org/10.1787/9789264297067-en>

21. OECD, *Посібник ОЕСР з публічної добročесності*, OECD Publishing, Paris, 2024. URL: <https://doi.org/10.1787/5b2fe28c-uk>

22. Компанієць В. В., Рубан Л. О. Зміни культури організації: тренди часу та поведінкова модель Дж.Катценбаха (критичне осмислення). *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2023. №. 81-82. С. 363-379.

23. Компанієць В. В. Моральні основи економіки та підприємницької діяльності: підручник. Харків: УкрДУЗТ, 2018. 455 с. URL: <http://lib.kart.edu.ua/handle/123456789/2425>

24. Компанієць В. В., Крацер В. В. Актуальні проблеми цифрової етики бізнесу. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2021. №. 74. С. 150-166.

25. Компанієць В. В., Крацер В. В. О впливнии цифровой революции на экономику и человека: эффекты цифровизации. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2019. №. 68.

26. Thaler, R. H., Sunstein R.C. *Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness*. Yale University Press, 2008. 293 p.

27. Чалдині, Р. Психологія впливу. Оновлено та доповнено. Вид-во КСД, 2022. 608 с.

28. Прислів'я та приказки українців Канади, зібрані Володимиром Плав'юком URL: <https://mala.storinka.org/%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B2%27%D1%8F-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%BA%D0%B8-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B2-%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%B4%D0%B8-%D0%B7%D1%96%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%96-%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%BC-%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%B2%27%D1%8E%D0%BA%D0%BE%D0%BC.html>

29. Компанієць В. Управління розвитком соціально-економічних систем у духовно-моральному та соціокультурному вимірі. Розвиток соціально-економічних систем у духовно-моральному та соціокультурному вимірі. Духовно-моральна соціально-економічна система. - Частина 1. Харків, «УкрДАЗТ». 2011. 305 с.

30. Компанієць, В. В., Польова В. В. Управління трудовою поведінкою працівників підприємства залізничного транспорту (соціокультурні доміанти): монографія. Харків : Лідер, 2016. 298 с.

31. Єпископ Николај Велимирович «Мисли о добру и злу». URL: www.goodreads.com/book/show/28471728-misli-o-dobru-i-zlu

32. Станислав Цалик Гроза корупціонерів. Як Іван Фундуклей 180 лет назад победил взяточников в Києве. URL: https://focus.ua/archivist/439434-groza_korruptsionerov

33. Стан сучасного українського суспільства: цивілізаційний вимір За наук. ред. М. О. Шульги. Київ: Інститут соціології НАН України, 2017. 198 с.

34. Ворона В. Соціологічні нариси політеконома. Київ: Інститут соціології НАН України, 2020. 400 с.

35. Макеєв С., Оксамитна С.,

Домаранська А., Іванов О., Костюченко Т., Малиш Л., Марценюк Т., Стукало С. Стан сингулярності: соціальні структури, ситуації, повсякденні практики; за ред. С. Макеєва і С. Оксамитної. К.: НАУКМА, 2017. 180 с.

REFERENCES

1. Website of the National Agency for the Prevention of Corruption, section "Integrity and Prevention of Corruption" Available at: <https://nazk.gov.ua/uk/zapobigannya-ta-vyyavlennya-koruptsiyi/>

2. The website of the National Agency for the Prevention of Corruption. the portal of integrity. Available at: <https://antycorportal.nazk.gov.ua/>

3. Public integrity. OECD Council Recommendation on Public Integrity (2017) Available at: https://www.oecd.org/gov/ethics/recommendation-public-integrity/Recommendation_ua_PRINT.PDF

4 Kompaniyets' V. V., Makasyeyev O. V. (2023) Povedinkova etyka biznesu u zapobihanni ekonomichniy zlochynnosti ta zabespechenni konkurentospromozhnosti biznes-orhanizatsiy. [Behavioral ethics of business in preventing economic crime and ensuring the competitiveness of business organizations. International Economic Relations.] *Sustainable development of Ukraine in the conditions of globalization and European economic integration: problems, prospects, effectiveness. PHOENIX-2023: materials of the international science and practice conference, December 19, 2023.* Available at:

<https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/c0112ef7-32e2-4d37-988b-7c220990a954/content>

5. "Analytical study of the state of legal regulation of anti-corruption compliance in business. Report" National Agency for the Prevention of Corruption. Available at: <https://wiki.nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2023/10/Analychne-doslidzhennya-stanu-pravovogo-regulyuvannya-antikoruptsiynogo-komplajensu-v-biznesi.pdf>

6. Site of the All-Ukrainian Integrity and Compliance Network (UNIC) Available at: <https://unic.org.ua/>
7. Integrity. Oxford learner's dictionaries. Available at: <https://bit.ly/33xUDmb>.
8. Integrity. Глосарій U4 Available at: <https://www.u4.no/terms#integrity>.
9. Integrity. Transparency International. Available at: <https://bit.ly/3DYIRiv>.
10. Toftul M. H. (2014) Suchasnyy slovnyk z etyky : slovnyk. [Modern dictionary of ethics: dictionary]. Zhytomyr: State University named after I. Franka, 416 p.
11. Oleksandr Novikov, holova Natsional'noho ahent'stva z pytan' zapobihannya koruptsiyi Pytannya dobrochesnosti dlya Ukrayiny – pytannya vyzhyvannya. [Oleksandr Novikov, head of the National Agency for the Prevention of Corruption The issue of integrity for Ukraine is a matter of survival.] Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3813501-oleksandr-novikov-golova-nacionalnogo-agentstva-z-pitan-zapobiganna-korupcii.html>
12. OECD Recommendation on Public Integrity. Available at: <https://www.oecd.org/gov/ethics/recommendation-public-integrity/>
13. Model Code of Ethics for Legal Associates and Advisors in Courts and Prosecutor's Offices in Bosnia and Herzegovina. Available at: <https://bit.ly/3pXKwPd>.
14. Kompaniyets' V.V., Pavlovych YU.L. (2012) Osnovy dukhovnoyi kul'tury: Konspekt leksiy.[Fundamentals of spiritual culture: Synopsis of lectures]. Kharkiv: UkrDAZT, 100 p. Available at: <http://lib.kart.edu.ua/bitstream/123456789/579/3/1/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%20%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D0%B9.pdf>
15. Organizations Worldwide Lose Trillions of Dollars to Occupational Fraud. Available at: <https://www.acfe.com/about-the-acfe/newsroom-for-media/press-releases/press-release-detail?s=2022-RTTN-launch>
16. Occupational Fraud 2022: A Report to the nations. Available at: <https://acfepublic.s3.us-west-2.amazonaws.com/2022+Report+to+the+Nations.pdf>
17. World Bank Enterprise Surveys (WBES) data for the Ukraine. Available at: <https://www.enterprisesurveys.org/en/data/explore/economies/2019/ukraine#corruption>
18. United Nations. Global resource for anti-corruption education and youth empowerment. University modular series on anti-corruption. Available at: <https://grace.unodc.org/grace/en/index.html>
19. United Nations. Global resource for anti-corruption education and youth empowerment. University modular series on Integrity and Ethics. Available at: <https://grace.unodc.org/grace/en/index.html>
20. OECD (2018), Behavioral Insights for Public Integrity: Harnessing the Human Factor to Counter Corruption , OECD Public Governance Reviews, OECD Publishing, Paris, Available at: <https://doi.org/10.1787/9789264297067-en>
21. OECD (2024), *Посібник ОЕСР з публічної доброчесності*, OECD Publishing, Paris, 2024. Available at: <https://doi.org/10.1787/5b2fe28c-uk>
22. Kompaniyets' V. V., Ruban L. O. (2023) Zminy kul'tury orhanizatsiyi: trendy chasu ta povedinkova model' Dzh.Kattsenbakha (krytychne osmysleniya) [Changes in organizational culture: time trends and J. Katzenbach's behavioral model (critical interpretation)]. *Bulletin of Transport and Industry Economics*. No. 81-82. P. 363-379..
23. Kompaniyets' V. V. (2018) Moral'ni osnovy ekonomiky ta pidpryyemnyts'koyi diyal'nosti: pidruchnyk [Moral foundations of economics and entrepreneurial activity: a textbook]. Kharkiv: UkrDUZT, 455p. Available at: <http://lib.kart.edu.ua/handle/123456789/2425>
24. Kompaniyets' V. V., Kratser V. V. (2021) Aktual'ni problemy tsyfrovoyi etyky biznesu. [Actual problems of digital business ethics]. *Bulletin of Transport and Industry Economics*. No. 74. P. 150-166.

25. Kompaniyets V. V., Kratser V. V. (2019) O vliyanii tsifrovoy revolyutsii na ekonomiku i cheloveka: efekty tsifrovizatsii. [On the impact of the digital revolution on the economy and man: effects of digitalization]. *Bulletin of Transport and Industry Economics*. No. 68.
26. Thaler, R. H., Sunstein R.C. (2008) *Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness*. Yale University Press, 293 p.
27. Chaldyni, R. (2022) *Psykholohiya vplyvu. Onovleno ta dopovнено [Psychology of influence. Updated and updated]*. KSD Publishing House, 608 p.
28. Proverbs and sayings of Canadian Ukrainians, collected by Volodymyr Plavyuk Available at: <https://mala.storinka.org/%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B2%27%D1%8F-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%BA%D0%B8-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B2-%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%B4%D0%B8-%D0%B7%D1%96%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%96-%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%BC-%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%B2%27%D1%8E%D0%BA%D0%BE%D0%BC.html>
29. Kompaniyets' V. (2011) *Upravlinnya rozvytkom sotsial'no-ekonomichnykh system u dukhovno-moral'nomu ta sotsiokul'turnomu vymiri. Rozvytok sotsial'no-ekonomichnykh system u dukhovno-moral'nomu ta sotsiokul'turnomu vymiri. Dukhovno-moral'na sotsial'no-ekonomichna systema [Managing the development of socio-economic systems in the spiritual, moral and socio-cultural dimension. Development of socio-economic systems in the spiritual-moral and socio-cultural dimension. Spiritual and moral socio-economic system]. - Part 1. Kharkiv, "UkrDAZT". 305 p.*
30. Kompaniyets', V. V., Pol'ova V. V. (2016) *Upravlinnya trudovoyu povedinkoyu pratsivnykiv pidpryyemstva zaliznychnoho transportu (sotsiokul'turni dominanty): monohrafiya. [Management of the labor behavior of employees of the railway transport enterprise (socio-cultural dominants): monograph]*. Kharkiv: Leader, 298 p.
31. Bishop Nikolai Velimirovich "Thoughts about good and evil". Available at: www.goodreads.com/book/show/28471728-misli-o-dobru-i-zlu
32. Stanislav Tsalik Groza korruptsionerov. Kak Ivan Fundukley 180 let nazad pobedil vzyatochnikov v Kiyeve. [The Thunderstorm of Corruptionists. How Ivan Fundukley Defeated Bribe Takers in Kyiv 180 Years Ago.] Available at: https://focus.ua/archivist/439434-groza_korruptsionerov
33. Stan suchasnoho ukrayins'koho suspil'stva: tsyvilizatsiynny vymir Za nauk. red. M. O. Shul'hy (2017) [State of modern Ukrainian society: civilizational dimension Za Nauk. ed. M. O. Shulga]. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 198 p.
34. Vorona V. (2020) *Sotsiologichni narysy politekonoma. [Sociological essays of political economy]*. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 400 p.
35. Makeyev S., Oksamytna S., Domarans'ka A., Ivanov O., Kostyuchenko T., Malyshev L., Martsenyuk T., Stukalo S. (2017) *Stan synhulyarnosti: sotsial'ni struktury, sytuatsiyi, povsyakdenni praktyky; za red. S. Makeyeva i S. Oksamytnoyi. [The state of singularity: social structures, situations, everyday practices; under the editorship S. Makeyev and S. Oksamytnaya]*. K.: NaUKMA, 180 p.